

WYKLUCZENIE FINANSOWE LUDNOŚCI WIEJSKIEJ W POLSCE

Ryszard Kata[✉], Alina Walenia, Damian S. Pyrkosz

Uniwersytet Rzeszowski

Abstrakt. W opracowaniu podjęto próbę określenia poziomu wykluczenia finansowego ludności wiejskiej w Polsce. Jedną z podstawowych miar wykluczenia finansowego jest odsetek dorosłych mieszkańców nieposiadających konta bankowego. Wykorzystując ten miernik, a także inne miary świadczące o korzystaniu przez ludność z podstawowych usług bankowych oraz dane opisujące rozwój infrastruktury bankowej w układzie typów jednostek terytorialnych, dokonano analizy poziomu i przyczyn wykluczenia finansowego – ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich. Ustalono, że w Polsce, podobnie jak w wielu innych krajach, poziom ubankowienia ludności wiejskiej jest niższy w porównaniu z ludnością zamieszkałą na terenach zurbanizowanych. Wykluczenie finansowe ludności wiejskiej ma znacznie szersze podłoże niż tylko geograficzne. Jego przyczyny wiążą się z dostępnością usług bankowych, ale także z ich ceną i dochodami ludności. Mają źródła informacyjne i behawioralne.

Słowa kluczowe: wykluczenie finansowe, usługi finansowe, obszary wiejskie, ubankowienie, ludność wiejska

WPROWADZENIE

Wykluczenie finansowe (*financial exclusion*) w szerokim ujęciu definiuje się jako sytuację, w której określone jednostki napotykają trudności w dostępie do systemu finansowego oraz korzystaniu z potrzebnych im usług finansowych (Leyshon i Thrift, 1995). Do takich usług można zaliczyć posiadanie konta i możliwość dokonywania rozliczeń bezgotówkowych, dostęp do kredytu

o „rozsądnym” poziomie oprocentowania i prowizji czy gromadzenie nawet niewielkich kwot oszczędności z uwzględnieniem niestabilnej sytuacji zawodowej (Gloukoviezoff, 2006).

W literaturze oprócz pojęcia *unbanked* stosowanego względem osób wykluczonych finansowo, wyróżnia się także pojęcie niedostatecznego korzystania z usług bankowych, co określa się jako *underbanked* lub *marginally banked* (Anderloni i Carluccio, 2007). Osoby określane jako niedostatecznie ubankowane posiadają np. rachunek w banku, ale nie korzystają z wielu możliwości, jakie on daje.

W krajach uprzemysłowionych konta bankowego nie posiada od 1% do 17% osób dorosłych. Różnice te wynikają z dysproporcji w poziomie dochodów ludności. Kraje o mniejszych nierównościach dochodowych (mierzonych wskaźnikiem Giniego) charakteryzują się niższym poziomem wykluczenia finansowego (Kempson i in., 2004). Istnieje ponadto wiele dowodów empirycznych, że problem ten dotyczy znacznie większego odsetka ludności w krajach o niższym poziomie rozwoju gospodarczego, wysokim bezrobociu, a także słabiej rozwiniętym systemie finansowym. Przykładowo badania prowadzone w Unii Europejskiej w 2008 roku wskazują, że poziom wykluczenia finansowego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej¹ (EŚW) jest kilkakrotnie wyższy niż w krajach UE-15 (European

¹ Chodzi dokładnie o 10 nowych krajów członkowskich UE (przyjętych do UE w 2004 r.).

[✉]Ryszard Kata, Wydział Ekonomii, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, Poland, e-mail: rdkata@univ.rzeszow.pl

Commission, 2008). W krajach „starej” UE wykluczenie finansowe sięga przeciętnie 7% populacji dorosłych (w Belgii, Danii, Luksemburgu i Holandii – mniej niż 1%), zaś w nowych krajach członkowskich 34%. Według tych samych badań problem wykluczenia finansowego dotyka w większym stopniu ludność wiejską niż miejską, dotyczy to jednak głównie nowych krajów członkowskich. Przykładowo w krajach UE-15 odsetek osób dorosłych podlegających wykluczeniu finansowemu na obszarach wiejskich wynosił przeciętnie 7%, zaś w dużych miastach 6%, natomiast w krajach EŚW odpowiednio 43% i 25% (European Commission, 2008; Błędowski i Iwanicz-Drozdowska, 2007).

CEL BADAŃ I ŹRÓDŁA MATERIAŁÓW EMPIRYCZNYCH

Celem niniejszego opracowania jest określenie poziomu wykluczenia finansowego ludności wiejskiej w Polsce na tle ogółu ludności kraju. W części teoretycznej przedstawiono klasyfikację wykluczenia finansowego i jego przyczyn. W części empirycznej dokonano oceny poziomu wykluczenia finansowego ludności wiejskiej w Polsce w latach 2006–2013. Ocenę tę oparto na analizie poziomu ubankowienia ludności, za którego miarę przyjęto korzystanie z rachunku bankowego i podstawowych usług bankowych. Dokonano także analizy czynników decydujących o poziomie ubankowienia ludności według różnych grup przekrojowych, co posłużyło do identyfikacji czynników powiązanych z wykluczeniem finansowym.

Analizę empiryczną oparto na badaniach własnych oraz prowadzonych przez innych autorów i ośrodki badawcze w kraju, których wyniki są dostępne w literaturze przedmiotu. Własne badania ankietowe, przeprowadzone w II połowie 2012 roku, obejmowały losowo wybraną próbę 123 dorosłych mieszkańców wsi z terenu województwa podkarpackiego.

RODZAJE I PRZYCZYNY WYKLUCZENIA FINANSOWEGO

Badania dotyczące skali i przyczyn wykluczenia finansowego prowadzone są na poziomie krajowym i międzynarodowym (Carbo i in., 2005; Corr, 2006; Devlin, 2005; European Commission, 2008; Fonderville i in., 2010; Huysentruyt i in., 2010; HM Treasury, 1999; Kempson i Whyley, 1999a; Leyshon i Thrift, 1995).

W literaturze wykazuje się, że wykluczenie finansowe nie jest jednorodne i w zależności od wywołującej je przyczyny może przybierać różne formy (tab. 1).

Badania dotyczące wykluczenia ze względu na dostępność geograficzną zostały zapoczątkowane w Wielkiej Brytanii w połowie lat 90. (Leyshon i Thrift, 1995; 1996). Polegały one na analizie społeczno-gospodarczych konsekwencji zmian w przestrzennym rozwoju usług finansowych oraz infrastruktury finansowej i koncentrowały się szczególnie na obszarach postindustrialnych. A. Leyshon i in. (2008) analizowali skalę i przyczyny zamykania oddziałów banków na różnego typu obszarach geograficzno-demograficznych (ang. *geo-demographic area*) w Wielkiej Brytanii. Podkreślali oni znaczenie fizycznego dostępu do placówek bankowych dla lokalnych społeczności. Wskazywali, że jedną z najważniejszych przyczyn wzrostu wykluczenia finansowego jest zamykanie oddziałów w dzielnicach o niskich dochodach ludności. Z kolei prace na temat reorganizacji sieci placówek bankowości detalicznej na obszarach wiejskich w Kanadzie prowadził Bowles (2000). Birkin i in. (2002) wskazują na związek między statusem społecznym ludności na danym obszarze a zamykaniem oddziałów bankowych. W literaturze zwraca się także uwagę, iż na procesy wykluczenia finansowego wpływa dynamika lokalnej gospodarki, sytuacja na lokalnym rynku pracy oraz tendencje migracyjne i rozwój lokalnego rynku nieruchomości (Marshall i in., 2004).

Kolejny obszar badań to analiza wpływu procesów reregulacji detalicznych rynków finansowych, rosnącego poziomu konkurencji na rynkach finansowych, dezintermediacji czy sekurytyzacji aktywów na dostęp określonych grup społecznych do usług finansowych (Leyshon i Thrift, 1995; Christopherson i Hovey, 1996; MacDonald, 1996). Banki i inne instytucje finansowe zwracają coraz większą uwagę na stosunek kosztów i przychodów, zaś w branży istnieje przekonanie, że za większość jest odpowiedzialna za generowanie większości zysków banków i innych instytucji finansowych (Pollard, 1995). W efekcie tego typu jednostki i grupy społeczne zyskują szeroki dostęp do coraz większej gamy produktów i usług. Następstwem tej sytuacji są jednak procesy wykluczenia finansowego, które dotyczą biedniejsze i mniej rozwojowe (w aspekcie zysków banków) segmenty społeczeństwa.

Na znaczenie gwałtownego rozwoju technologii informatycznych i telekomunikacyjnych, innowacji w usługach bankowych polegających na dostępie do

Tabela 1. Rodzaje i przyczyny wykluczenia finansowego

Wykluczenie ze względu na:	Przejawy	Przyczyny
Dostępność geograficzną	brak odpowiedniej liczby placówek bankowych, słabo rozwinięta infrastruktura finansowa (oddziały, bankomaty, terminale płatnicze itp.)	wycofywanie się banków (zamykanie oddziałów) z terenów o niższych dochodach ludności oraz niskim i nieregularnym popycie na usługi bankowe (tereny postindustrialne, obszary wiejskie), brak zainteresowania banków tworzeniem placówek na obszarach wiejskich i problemowych
Dostępność usług	brak dostępu do kredytu bankowego, niemożność skorzystania z bankowości elektronicznej	brak zdolności kredytowej, nieodpowiednie cechy społeczno-osobowe (wiek, niski poziom wiedzy finansowej), brak lub słaba historia kredytowa, brak akceptowanych przez banki zabezpieczeń
Warunki usług	oferowane przez bank produkty i usługi nie odpowiadają potrzebom klientów	brak know-how i doświadczenia w obsłudze niektórych grup klientów, nadmierna unifikacja usług
Cenę usług	wygórowane opłaty i prowizje związane z rachunkiem bankowym zbyt wysoki koszt pozyskania kredytu	wysokie koszty transakcyjne, koszty łagodzenia asymetrii informacji wysokie koszty jednostkowe przy niskim wolumenie obrotów
Wykluczenie marketingowe	brak informacji o ofercie banku i aktualnych promocjach, brak oferty skierowanej do danego segmentu klientów	dostawcy usług nie ukierunkowują działań marketingowych na niektóre mniej dochodowe grupy klientów, dlatego nie są oni świadomi dostępności tych usług
Samowykluczenie	dobrowolna rezygnacja wynikająca z poczucia braku potrzeby korzystania z usług bankowych lub niewiedzy o możliwości ich nabycia	bariery kulturowe i psychologiczne, przekonanie, że „usługi finansowe nie są dla ludzi takich jak my”

Źródło: opracowanie własne na podstawie Mitton (2008).

usług finansowych przez kanały elektroniczne, centralizacji procesów decyzyjnych oraz zastępowania tradycyjnych (*face-to-face*) systemów oceny i zarządzania ryzykiem wyrafinowanym, „zdalnym” systemem scoringowym wskazywało wielu badaczy (Burton i in., 2004; French i in., 2004; Marron, 2007). Chakravarty (2006) podnosi znaczenie fizycznej obecności (bliskości) dla jakości informacji, na podstawie których mogą być podejmowane decyzje kredytowe w banku.

Oprócz przyczyn wykluczenia finansowego związanych z dostępnością usług finansowych, w tym dostępnością geograficzną Kempson i Whyley (1999a) wyróżnili cztery dodatkowe formy wykluczenia finansowego z względu na: warunki usług (*condition exclusion*), cenę usług (*price exclusion*), marketing (*marketing exclusion*) oraz samowykluczenie (*self-exclusion*) (tab. 1). *Condition exclusion* oraz *price exclusion* wynikają m.in. z niedostosowania usług finansowych oferowanych przez banki (a także innych pośredników finansowych) do potrzeb klientów ze środowisk lokalnych. Charakteryzują się oni niższymi dochodami, mniejszą

mobilnością komunikacyjną, mniejszą skłonnością do korzystania z elektronicznych kanałów dostępu do usług finansowych, wreszcie mniejszym i bardziej nieregularnym popytem na tego typu usługi w porównaniu do klientów z obszarów zurbanizowanych. Czynniki te stanowią złożony zestaw barier, często nakładających się na siebie. Ponadto Kempson i Whyley (1999b) zauważyli, że wykluczenie z usług finansowych jest procesem dynamicznym i nie ma jednego wyjaśnienia. Ludzie mogą doświadczać wykluczenia finansowego i wychodzić z niego tymczasowo lub na dłuższy czas.

Jeszcze inny obszar analizy dotyczy wpływu działań politycznych, w tym regulacji prawnych, ukierunkowanych na ograniczanie problemu wykluczenia finansowego. Regulacje takie możemy spotkać np. w USA (Community Reinvestment Act i Home Mortgage Disclosure Act). Przepisy te nałożyły na banki i inne instytucje oszczędnościowo-kredytowe odpowiedzialność za udzielanie pożyczek w dzielnicach o niższych dochodach, dla ludności, która bez takiej ingerencji nie uzyskałaby finansowania (Dymski i Veitch, 1996). Wiele

uwagi poświęca się także ocenie strategii wdrażanych przez władze publiczne w zakresie promocji integracji finansowej oraz ograniczania zjawiska nadmiernego zadłużenia (ang. *overindebtedness*). Takie działania wdrażane w Wielkiej Brytanii, Francji, Belgii i Irlandii opisuje Gloukoviezoff (2011).

Ford i Rowlingson (1996) wskazują na czynniki instytucjonalne i behawioralne, które wpływają na poziom wykluczenia finansowego, w tym samowykluczenia niektórych jednostek z formalnego rynku usług finansowych. Badania te wpisują się w ważny obszar analizy czynników społecznych i ekonomicznych determinujących wykluczenie finansowe. Inny obszar badań dotyczy z kolei analizy roli różnego typu instytucji finansowych w ograniczaniu tego zjawiska. W tym kontekście podkreśla się znaczenie lokalnych instytucji finansowych, w tym lokalnych banków rozwoju (ang. *community development banks*) oraz unii kredytowych (ang. *credit unison*), które starają się zastąpić brak dużych detalicznych instytucji finansowych, oferując stosunkowo niewielkie pożyczki dla osób fizycznych i gospodarstw domowych (Hudson i in., 1994; McArthur i in., 1993; Thomas i Balloch, 1994; Fuller, 1998; Kata, 2007). Wśród instytucji, które w wielu krajach mają duże znaczenie dla obsługi finansowej lokalnych społeczności, są banki spółdzielcze (Van Empel, 2001; Fonteyne, 2007). Ich przekształcenia, wzrost skali działania, funkcjonowanie w obrębie grup bankowych, implementacja technologii i technik obsługi klienta charakterystycznych dla banków komercyjnych powoduje jednak, że ich działalność upodabnia się do dużych komercyjnych instytucji finansowych, co niekoniecznie dobrze służy klientom ze środowisk lokalnych (Gloukoviezoff, 2010). Przykładowo w Polsce banki spółdzielcze rozszerzały w ostatnich latach sieć swoich placówek, ale dotyczyło to głównie obszarów zurbanizowanych.

Odrębną kwestią jest badanie wpływu zjawiska wykluczenia finansowego na procesy społeczne i ekonomiczne. Wykluczenie finansowe jest bowiem często elementem szerszego wykluczenia społecznego i inicjuje wiele procesów prowadzących do społecznej i ekonomicznej pauperyzacji określonych jednostek oraz grup społecznych. Jednym z procesów będących pochodną wykluczenia finansowego jest gentryfikacja obszarów wiejskich, polegająca na stopniowym wypieraniu z niektórych obszarów (zwłaszcza podmiejskich) osób o niskich dochodach i trudnej sytuacji finansowej przez

napływ mieszkańców o większym potencjale finansowym (Scott i Gkartzios, 2010).

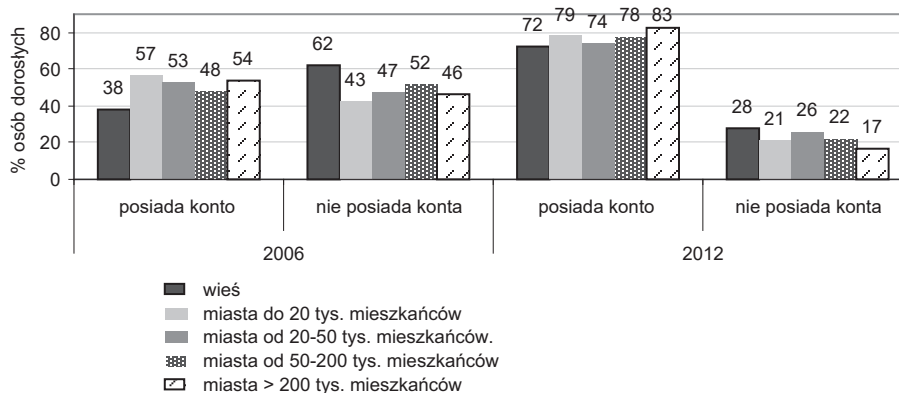
PRZESTRZENNE I DEMOGRAFICZNE UWARUNKOWANIA UBANKOWIENIA LUDNOŚCI

Dla określenia poziomu wykluczenia finansowego stosuje się zwykle analizę ubankowienia ludności. Ubankowienie jest pojęciem opisującym stopień korzystania z usług bankowych przez społeczeństwo. Podstawową miarą ubankowienia jest wskaźnik ilustrujący odsetek osób dorosłych korzystających z rachunku bankowego. Pomiędzy ubankowaniem a wykluczeniem finansowym zachodzi odwrotna relacja, tj. wzrost wskaźnika ubankowienia powoduje spadek poziomu wykluczenia finansowego (rozumianego jednak szeroko, tj. przy uwzględnieniu także osób świadomie rezygnujących z usług bankowych).

Analizy ubankowienia ludności w Polsce prowadzi m.in. NBP (Kozłiński, 2009; 2013). Ostatnie badania w tym zakresie z roku 2006 i 2012 wskazują, że pomiędzy tymi latami odsetek ludności posiadającej konto osobiste dosyć istotnie wzrósł we wszystkich grupach ludności ze względu na miejsce zamieszkania (rys. 1). Największy wzrost odsetka osób dysponujących kontem osobistym miał miejsce na wsi (o 34 p.p.). Niemniej w 2012 roku odsetek osób nieposiadających konta bankowego był wciąż najwyższy na obszarach wiejskich (wynosił 28%). Bez wątpienia wpływ na to może mieć fakt, że mieszkańcy wsi uzyskują znacząco niższe dochody od mieszkańców miast, ale także wykazują dużo mniejsze zaufanie do banków (tab. 2).

Z badań NBP wynika, że poziom ubankowienia zależy od takich czynników jak wiek, wykształcenie, dochody gospodarstw domowych, miejsce zamieszkania, status zatrudnienia czy rodzaj wykonywanego zawodu (tab. 3). Oprócz wymienionych także inne badania prowadzone w różnych krajach (Connolly i Hajjaj, 2001; European Commission, 2008; Fondeville i in., 2010) wskazują na istnienie takich zależności.

Poziom ubankowienia społeczeństwa ma związek z dostępnością do usług bankowych, na którą wpływa bliskość placówek bankowych oraz jakość, różnorodność i kompletność oferty usług bankowych kierowanych do poszczególnych grup klientów. Osoby zamieszkałe na terenach wiejskich są szczególnie narażone na wykluczenie finansowe ze względu na dostępność usług

Rys. 1. Poziom ubankowienia Polaków w zależności od miejsca zamieszkania
Źródło: opracowanie własne na podstawie Koźliński (2009; 2013).

Tabela 2. Dochody osobiste netto oraz poziom zaufania do banków w Polsce według miejsca zamieszkania (2011 r.)

Miejsce zamieszkania	Dochód osobisty netto (w zł)		Zaufanie do banków (% ludności)	
	średnia	odchylenie standardowe	ogółem	komercyjnych
Miasta ponad 500 tys. mieszkańców	2 597	2 250	53,4	31,9
Miasta 200–500 tys. mieszkańców	2 001	1 481	46,8	26,2
Miasta 100–200 tys. mieszkańców	1 812	1 101	46,8	25,0
Miasta 20–100 tys. mieszkańców	1 808	1 365	39,4	20,5
Miasta < 20 tys. mieszkańców	1 802	1 736	35,4	17,5
Wieś	1 478	1 206	35,1	16,1

Źródło: Czapiński i Panek (2011).

Tabela 3. Czynniki mające wpływ na poziom ubankowienia ludności w Polsce (2012 r.)

Czynnik	Najwyższy poziom ubankowienia	Najniższy poziom ubankowienia
Wiek	osoby w wieku 25–39 lat (91%)	osoby w wieku ≥ 60 lat (56%)
Wykształcenie	osoby z wyższym wykształceniem (95%)	osoby z wykształceniem podstawowym (38%)
Dochody netto	gospodarstwa domowe o dochodzie netto >3 tys. zł (93%)	gospodarstwa domowe o dochodzie netto <0,8 tys. zł (62%)
Miejsce zamieszkania	miasta >500 tys. mieszkańców (83%)	mieszkańcy wsi (72%)
Zatrudnienie	osoby mające stałą pracę (90%)	bezrobotni (71%)
Grupa społeczno-zawodowa	pracownicy instytucji sektora publicznego (84%)	rolnicy, renciści i emeryci (73%)

* Badania dotyczyły wszystkich zatrudnionych w rolnictwie, nie tylko właścicieli gospodarstw.
Źródło: Koźliński (2013), BPS (2013).

bankowych (*access exclusion*), w tym dostępność geograficzną (*geographical access*) wynikającą z mniejszego nasycenia przestrzeni terytorialnej placówkami bankowymi i bankomatami (rys. 2). Większa odległość od placówki bankowej jest powodem wyższych kosztów transakcyjnych i kosztów alternatywnych korzystania z usług bankowych (np. koszty związane z czasem potrzebnym na dojazdy do banku). Co prawda rozwój bankowości elektronicznej może ten problem łagodzić, ale całkowicie go nie rozwiązuje. Jak pokazują badania, w Polsce klienci na wsi przy wyborze banku wciąż dużą wagę przywiązują do bliskości przestrzennej oraz bezpośredniego kontaktu personalnego (Kata, 2010). Na obszarach wiejskich wciąż około połowy gospodarstw domowych nie dysponuje komputerem ani łączem internetowym. Ważniejszą barierą w rozwoju usług bankowości elektronicznej są jednak czynniki mentalne i edukacyjne, które wpływają m.in. na zaufanie klientów banków do tego typu rozwiązań. Z różnych badań (Głodek, 2007; Śmiłowski i Idzik, 2006) wynika, że na obszarach wiejskich w Polsce tylko około 10-11% klientów jest zainteresowanych kontaktami z bankiem przez Internet lub inne kanały elektroniczne.

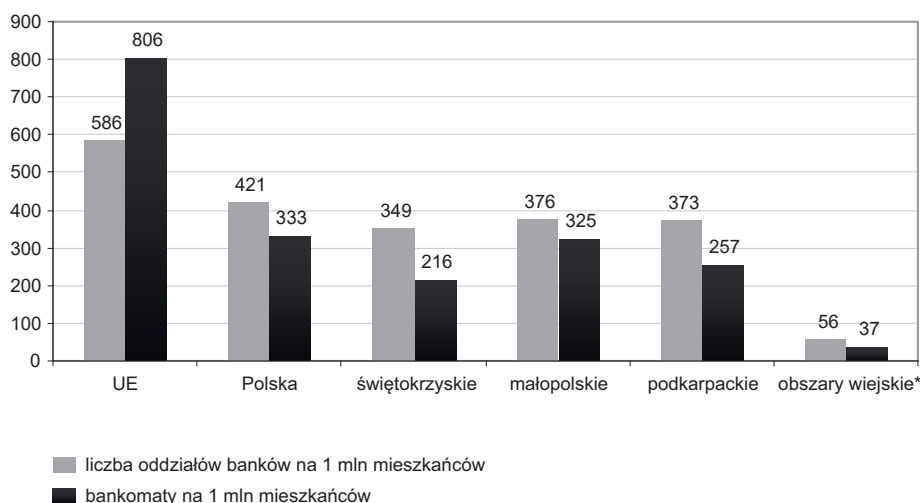
Zdaniem Gostomskiego (2008) wśród powodów wykluczenia finansowego leżących po stronie banków na szczególną uwagę zasługują następujące czynniki.

1. Dążenie banków komercyjnych do uzyskania jak największej rentowności, co prowadzi do zamykania placówek na terenach wiejskich i peryferyjnych, w których nie można wygenerować wysokich dochodów z powodu zbyt małej liczby klientów i niskiej wartości obrotów. Większe zainteresowanie klientami na tych terenach wykazują jedynie banki spółdzielcze.

2. Zastępowanie obsługi w tradycyjnych okienkach bankowych sprzedażą produktów finansowych przez Internet lub za pośrednictwem terminali samoobsługowych, co jest trudne do zaakceptowania przez osoby starsze oraz o niskim poziomie wykształcenia.

3. Fuzje i przejęcia w sektorze bankowym, prowadzące z reguły do zmniejszenia liczby samodzielnych placówek bankowych, zwłaszcza na obszarach o niewielkiej aktywności gospodarczej. Konsekwencją tego jest wydłużenie drogi do banku i rezygnacja z usług bankowych przez osoby pozbawione samochodu lub innej możliwości dotarcia do banku.

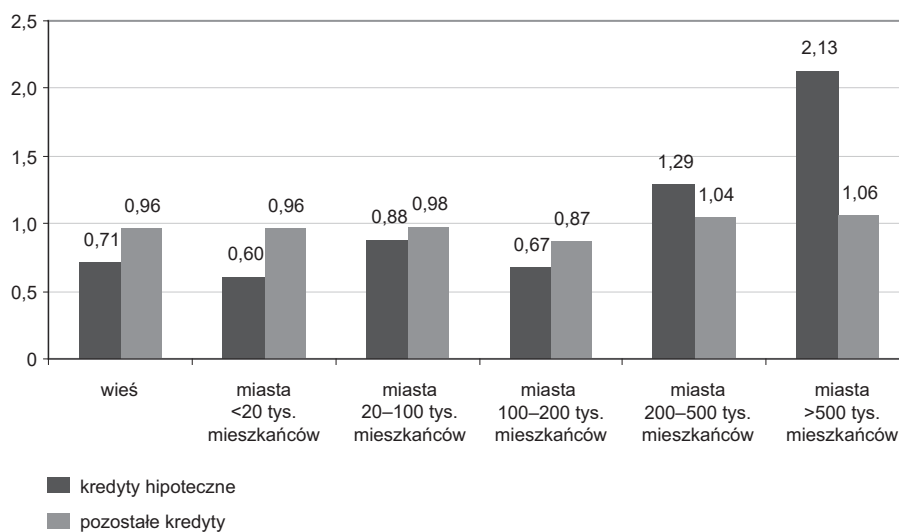
W Polsce odsetek ludności wiejskiej korzystającej z podstawowych usług bankowych jest niższy w porównaniu do wielkości przeciętnych dla kraju (Lepczyński, 2008). Na bardzo niskim poziomie kształtuje się m.in. wskaźnik udziału depozytów ludności wiejskiej w depozytach ludności ogółem oraz wolumenu kredytów zaciągniętych przez mieszkańców wsi. Niski jest również

Rys. 2. Przeciętna liczba placówek bankowych oraz bankomatów na 1 mln mieszkańców (2009)

* Wielkości szacunkowe dla Polski południowo-wschodniej.

Źródło: badania własne, statystyki ECB <http://sdw.ecb.europa.eu/> oraz VISA Europe Program (2009).

Rys. 3. Wskaźnik obciążenia gospodarstw domowych w Polsce kredytami bankowymi* według miejsca zamieszkania (2007 r.)

* Udział gospodarstw w wolumenie kredytów (%)/udział gospodarstw w liczbie gospodarstw domowych ogółem (%)

Źródło: obliczenia własne na podstawie (Zajączkowski i Żochowski, 2007).

stopień korzystania z nowoczesnych instrumentów płatniczych. Oznacza to, że poziom rozwoju usług bankowych na polskiej wsi jest nieadekwatny do potencjału demograficznego ludności wiejskiej.

Jednym z najważniejszych obszarów wykluczenia finansowego jest brak dostępu do kredytów bankowych (wykluczenie kredytowe). Wyniki badań wskazują, że skala korzystania przez ludność na wsi z kredytów bankowych, mierzona wskaźnikiem obciążeń kredytowych gospodarstw domowych, jest niższa niż w przypadku ludności miejskiej (rys. 3).

Najważniejszy powód nieposiadania konta osobistego w badaniu ogólnopolskim z 2012 roku (próba 412 respondentów) to brak takiej potrzeby (na taką odpowiedź wskazał co drugi respondent), przekonanie Polaków o tym, że mają zbyt niskie dochody, żeby oszczędzać oraz brak pieniędzy i oszczędności (łącznie 53%). Trzecim w kolejności czynnikiem jest preferowanie trzymania pieniędzy w gotówce (24%). W przypadku mieszkańców z terenów wiejskich charakterystyczne jest, że niemal na każdą przyczynę padło więcej wskazań (respondent miał możliwość wskazania dowolnej liczby przyczyn). Może to oznaczać, że w tej zbiorowości przyczyny wykluczenia finansowego są bardziej złożone i wieloczynnikowe. Znacznie wyższy

niż w zbiorowości ogółem jest zwłaszcza odsetek odpowiedzi wskazujących na niskie dochody, brak regularnych dochodów i brak oszczędności oraz odpowiedzi wskazujących na wysokie ceny usług finansowych (prowinie, opłaty). Ponadto znacznie częściej pojawiają się w odpowiedziach takie przyczyny, jak brak zaufania do banków, brak odpowiedniej wiedzy i umiejętności finansowych niezbędnych do korzystania z konta oraz odległość od banku.

PODSUMOWANIE

Wykluczenie finansowe, w kontekście skali i przyczyn tego zjawiska, jest przedmiotem licznych badań od połowy lat 90. W literaturze podnosi się duże znaczenie czynników geograficzno-demograficznych, które z kolei wpływają na charakterystyki socjoekonomiczne poszczególnych obszarów. Jedną z kluczowych kwestii jest dostępność usług bankowych ze względu na miejsce zamieszkania. W badaniach prowadzonych w Wielkiej Brytanii, a także w Nowej Zelandii, Australii czy Belgii dostrzega się procesy zamykania placówek bankowych na terenach peryferyjnych, w tym na obszarach postindustrialnych, co ma istotne znaczenie dla problemu wykluczenia finansowego.

Tabela 4. Główne przyczyny nieposiadania konta bankowego przez osoby fizyczne – ogółem (Polska) oraz mieszkańców wsi (Podkarpacie)

Przyczyna główna	Przyczyna szczegółowa wg kolejności wskazań respondentów	Odsetek ludności*	
		ogółem	wiejskiej
Brak potrzeby		50	52,6
Niskie dochody	niskie dochody brak oszczędności brak regularnych dochodów (stałej pracy)	53	60,5
Wysokie koszty usług bankowych/niskie korzyści	wysokie opłaty i prowizje za prowadzenie konta, przelewy, obsługę karty itp. niskie oprocentowanie środków	24	34,2
Preferowanie gotówki		25	23,7
Brak zaufania do banku i bankowców		14	18,4
Inne	zbytne skomplikowanie wiek duża odległość do banku	14	23,7

* Odsetek odpowiedzi nie sumuje się do 100%, ponieważ ankietowani mogli wskazywać więcej niż 1 przyczynę.
Źródło: Koźliński (2013) oraz własne badania ankietowe (kol. 4).

W Polsce wykluczenie finansowe na obszarach wiejskich osiąga znacząco wyższy poziom w porównaniu do obszarów zurbanizowanych. Powodem tego jest jednak nie tyle zamykanie placówek bankowych, chociaż w ostatnich latach też jest to obserwowane, ile przede wszystkim słaby rozwój infrastruktury bankowej na obszarach wiejskich.

Przyczyny wykluczenia finansowego na wsi są usytuowane zarówno po stronie popytowej, jak i podażowej rynku usług bankowych. Do tych pierwszych należy zaliczyć niskie i często mało stabilne dochody ludności wiejskiej (w tym także rolniczej) oraz czynniki behawioralne i edukacyjne. Cechy psychoosobowe decydują o samowykluczeniu finansowym wielu potencjalnych nabywców usług finansowych na wsi. Z kolei po stronie podażowej, oprócz wspomnianego słabego rozwoju infrastruktury finansowej (nieliczne placówki bankowe, bankomaty itd.), duże znaczenie mają także ceny i warunki usług oferowanych przez banki oraz problem asymetrii informacji i jej pochodnych. W efekcie ludność wiejska napotyka wiele trudności w dostępie do usług finansowych na głównym rynku (*mainstream market*). Oferta usług bankowych jest ograniczona, trudno dostępna i często niedostosowana do potrzeb lokalnych klientów. Słaby rozwój sektora bankowego

i występowanie lokalnych monopolii na rynku finansowym zmusza lokalną społeczność do płacenia wyższych cen za usługi finansowe (w porównaniu do ludności miejskiej) lub korzystania z bardzo drogich usług instytucji parabankowych.

LITERATURA

- Anderloni, L., Carluccio, E. M. (2007). Access to Bank Account and Payment Services. W: L. Anderloni, M. D. Braga, E. Carluccio (red.), *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*. Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag.
- Birkin, M., Clarke, G., Douglas, L. (2002). Optimising Spatial Mergers: Commercial and Regulatory Perspectives. *Prog. Plann.*, 58, 229–318.
- Błądowski, P., Iwanicz-Drozdowska, M. (2007). Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion in Poland. National Survey. September, Warsaw.
- Bowles, P. (2000). Assessing the Impact of Proposed Bank Mergers on Rural Communities: A Case Study of British Columbia. *Soc. Indic. Res.*, 51, 17–40.
- BPS (2013). Wskaźnik ubankowienia Polaków zwalnia. Badanie PBS Loyalty Benchmark 2012, Warszawa. Pobrano z: www.bps.pl.

- Burton, D., Knights, D., Leyshon, A., Alferoff, C., Signoretta, P. (2004). Making a Market: the UK Retail Financial Services Industry and the Rise of the Complex Sub-Prime Credit Market. *Compet. Change*, 8, 3–25.
- Carbo, S., Gardener, E., Molyneux, P. (2005). *Financial Exclusion*. London: Palgrave Macmillan.
- Chakravarty, S. P. (2006). Regional Variation in Banking Services and Social Exclusion. *Reg. Stud.*, 40(4), 415–428.
- Christopherson, S., Hovey, R. (1996). “Fast Money”: Financial Exclusion in the Mexican Economic Adjustment Model. *Environ. Plann. Ser. A*, 28, 1157–1177.
- Connolly, C., Hajjaj, K. (2001). *Financial Services and Social Exclusion*. Financial Services Consumer Policy Centre. Sydney: University of New South Wales.
- Corr, C. (2006). *Financial Exclusion in Ireland: an Exploratory Study and Policy Review*. Dublin: Combat Poverty Agency.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.). (2011). *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Devlin, J. (2005). A Detailed Study of Financial Exclusion in the UK. *J. Consum. Policy*, 28, 75–108.
- Dymski, G. A., Veitch, J. M. (1996). Financial Transformation and the Metropolis: Booms, Busts, and Banking in Los Angeles. *Environ. Plann. Ser. A*, 28, 1233–1260.
- European Commission (2008). *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*. EC Report VC/2006/0183, Brussels.
- Fondeville, N., Özdemir, E., Ward, T. (2010). Financial Exclusion in the EU. New Evidence from the EU-SILC Special Module. Research Note 3, Brussels: European Commission.
- Fonteyne, W. (2007). *Cooperative Banks in Europe – Policy Issues*. IMF Working Paper 159.
- Ford, J., Rowlingson, K. (1996). Low-income Households and Credit: Exclusion, Preference, and Inclusion. *Environ. Plann. Ser. A*, 28(8), 1345–1360.
- French, S., Crewe, L., Leyshon, A., Webb, P., Thrift, N. (2004). Putting Ecommerce in its Place. W: D. Power, A. J. Scott (red.), *Cultural Industries and the Production of Culture* (s. 54–71). London: Routledge.
- Fuller, D. (1998). Credit Union Development: Financial Inclusion and Exclusion. *Geoforum*, 29 (2), 145–157.
- Głodek, A. (2007). Zachowania klientów na rynku usług bankowych. Pobrano z: <http://www.zbp.pl>.
- Gloukoviezoff, G. (2006). From Financial Exclusion to Overindebtedness: The Paradox of Difficulties for People on Low Income? W: L. Anderleoni, M. B. Braga, E. Carluccio (red.), *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets* (s. 213–245). Berlin: Springer Verlag.
- Gloukoviezoff, G. (2010). Do French Financial Cooperatives Still Have a Role Regarding Financial Inclusion? Contribution to ICA Research Conference, 3 September, Lyon.
- Gloukoviezoff, G. (2011). Understanding and Combating Financial Exclusion and Overindebtedness in Ireland. A European Perspective The Policy Institute At Trinity College Dublin, Working Paper 11, Dublin.
- Gostomski, E. (2008). Czy można żyć bez banku? *Gaz. Bank.* 17.03.
- HM Treasury (1999). *Access to Financial Services*. Rapport de la PAT 14, HM Treasury, London.
- Hudson, B., Newman, T., Drakeford, M. (1994). Developing a Credit Union: A Community-Based Response to Poverty. *Crit. Soc. Policy.*, 41, 117–123.
- Huysentruyt, M., Lefevre, E., Menon, C. (2010). Bank Location and Financial Liberalization Reforms: Evidence From Microgeographic Data, SERC Discussion Paper 58.
- Kata, R. (2007). The Role of Local Financial Institutions in Mitigating Access Barriers to Credits Given to Farmers and Rural Entrepreneurs. W: *Ekonomický Rust a Rozvoj Regionu 1* (s. 314–319). Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové.
- Kata, R. (2010). Korzystanie przez rolników i przedsiębiorców wiejskich z usług bankowych – analiza preferencji i ograniczeń. *Zagad. Ekon. Roln.*, 1(322), 143–162.
- Kempson, E., Atkinson, A., Pilley, O. (2004). *Policy Level Response to Financial Exclusion in Developed Economies Lessons for Developing Countries*. Bristol: The Personal Finance Research Centre University of Bristol.
- Kempson, E., Whyley, C. (1999a). Kept Out or Opted Out? Understanding and Combating Financial Exclusion. Joseph Rowntree Foundation. Bristol: Policy Press.
- Kempson, E., Whyley, C. (1999b). Understanding and Combating Financial Exclusion. *Insur. Trends*, vol. 21, 18–22.
- Koźliński, T. (2009). Porównanie wyników badań ubankowienia Polaków przeprowadzonych przez NBP w 2006 i 2009 r. Warszawa: NBP.
- Koźliński, T. (2013). *Zwyczajne płatnicze Polaków*. Warszawa: NBP.
- Lepczyński, B. (2008). Raport: Biznes i ryzyko na rynku bankowości detalicznej w perspektywie 2012 roku. Pobrano 23 sierpnia 2008 z: <http://www.bankier.pl>.
- Leyshon, A., French, A., Signoretta, P. (2008). Financial Exclusion and the Geography of Bank and Building Society Branch Closure in Britain. *Inst. Brit. Geogr. New Ser.*, 33(4), 447–465.
- Leyshon, A., Thrift, N. (1995). Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States. *Trans. Inst. Brit. Geogr. New Ser.*, 20(3), 312–341.
- Leyshon, A., Thrift, N. (1996). Financial Exclusion and the Shifting Boundaries of the Financial System. *Environ. Plann. Ser. A*, 28, 1150–1156.

- MacDonald, H. I. (1996). The Rise of Mortgage-Backed Securities: Struggles to Reshape Access to Credit in the USA. *Environ. Plann. Ser. A*, 28, 1179–1198.
- Marron, D. (2007). Lending by Numbers: Credit Scoring and the Constitution of Risk within American Consumer Credit. *Econ. Soc.*, 36 (1), 103–133.
- Marshall, J. N. (2004). Financial Institutions in Disadvantaged Areas: A Comparative Analysis of Policies Encouraging Financial Inclusion in Britain and the United States. *Environ. Plann. Ser. A*, 36, 241–261.
- McArthur, A., McGregor, A., Stewart, R. (1993). Credit Unions and Low-Income Communities. *Urban Stud.*, 30, 399–416.
- Mitton, L. (2008). *Financial Inclusion in the UK: Review of Policy and Practice*. Kent: Joseph Rowntree Foundation, University of Kent.
- Pollard, J. (1995). *Industry Change and Labor Segmentation: The Banking Industry in Los Angeles, 1970–1990*. Los Angeles: Graduate School of Architecture and Urban Planning, University of California.
- Scott, M., Gkartzios, M. (2010). Evidence of Gentrification in Rural Ireland. European Network of Housing Researchers Annual Conference, Istanbul.
- Śmiłowski, E., Idzik, M. (2006). *Oczekiwania rolników indywidualnych oraz agrobiznesu wobec banków*. Agrokonferencja Banku BGŻ. Warszawa: Pentor RI.
- Thomas, I. C., Balloch, S. (1994). Local Authorities and Expansions of Credit Unions. *Local Econ.*, 9, 166–184.
- Van Empel, G. (2001). *Agricultural and Rural Co-operative Banking: EU. Experiences and Lessons for Emerging Markets*. IW: Agricultural Finance and Credit Infrastructure in Transition Economies. OECD, Slovenia.
- Zajączkowski, S., Żochowski, D. (2007). *Obciążenia gospodarstw domowych spłatami długu: rozkłady i stress testy – na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych GUS*. *Mater. Stud. NBP*, 221.